

שיעורי מורינו הגר"י לנדו שליט"א

פרשת נח

הלכות ריבית

שיעור ראשון - היתר עיסקא

ספר 'תקנת הריבית' (הקצר) פ"א

כל שיש חוב לאחד על חברו והקציצה חלה, ממילא השני נקרא מלוה¹, וכך מבואר במחנ"א בהל' ריבית (סי' ו').

ריבית זכות בבנק

ומכיון שהבנקים אינם בבעלות שומרי תו"מ, בהרבה מקרים יש כאן ממש הלואה בריבית, וכגון שבהרבה בנקים יש כיום 'ריבית זכות', דהיינו שאדם שיש לו סכום מסוים בחשבון הוא מקבל על כך ריבית מהבנק, ונמצא שהוא ממש מלוה בריבית², וכ"ז אפי' באדם שאין לו כרטיס אשראי, ואינו נכנס למינוס בחשבון.

ובכדי להנצל מאיסור ריבית, באו חכמי ישראל ותיקנו לעשות 'היתר עיסקא'.

ונפתח דברינו בביאור האי היתרא, לרוב חשיבות ונחיצות הענין שכאמור הוא נוגע לכל אחד ואחד, ועוד, בשביל לדעת שלא בכל מקום מועיל היתר זה.

כולנו מלווים

ראשית צריך לדעת שבזמננו, **כולנו מלווים!** וזאת משום שכל מי שיש לו כסף בבנק, אזי בדיני התורה [ולהבדיל, כן הוא ג"כ בכללים הרשמיים של הבנק] הרי הוא מלוה את כספו לבנק.

ובשנים האחרונות התחדש עוד, שכל תינוק בן יומו מיד הוא נעשה מלוה, וזה מחמת ה'תכנית חסכון לכל ילד', שמפקידים לו כסף בכל חודש.

אי"צ מעשה

והנה בדו"כ צריך לעשות מעשה בכדי להחיל דברים, וכגון לגבי גזלן שהוא צריך לעשות מעשה בכדי שיחול קנין גזילה, ובלא"ה אין עליו שם 'גזלן', וכן גבי מזיק, שלא נקרא מזיק עד שיעשה מעשה בידים.

משא"כ לגבי הלואה, שאי"צ לעשות שום מעשה בכדי שיחול עליו שם מלוה, אלא

¹ הגר"י סלנטר זיע"א ותלמידיו, עסקו הרבה בתיקון עניני הריבית בבנקים, ור' אריה ליפקין בנו כתב ספר בשם "חיי אריה" ובו הוא מגן על פסקי אביו, ושם כתב שבשונה מהל' שבת, שלא שייך לעבור על איסור שבת בלי שיעשה מעשה [כך היה בזמנו, ובזמננו עם התקדמות הטכנולוגיה יתכן שהשתנה...], הרי שעל איסור הלואה בריבית אפשר לעבור בלי שיעשה שום מעשה, וכנ"ל.

² ויש מקומות שאפשר לעשות 'ויתור על ריבית זכות', ועוד ידובר בזה.

עיסקא

ולזה נקבצו ובאו חכמי⁴ ישראל בשנת שס"ז⁵ ב'ועד ארבע ארצות', וישבו על המדוכה כיצד לבטח את המלווים שלא יחששו לתת את כספם בתורת פקדון, ועמדו ותיקנו לעשות 'היתר עיסקא'.

מנגנון שלילת הנאמנות

וענין 'היתר עיסקא' הוא, שבשעה ש'נותן הכסף', נותן את כספו לסוחר [בתורת פקדון כנ"ל], מתנים ביניהם שהסוחר לא יהיה נאמן לומר שהכסף הפסיד רק אם יביא 'עדים כשרים ונאמנים' על כך, ואם ירצה לומר שהכסף לא הרויח יצטרך להשבע על כך.

ואחר שכך הוא הסיכום ביניהם, אזי אפי' אם בסופו של דבר הכסף יפסיד או לא ירויח, יהיה קשה מאד לסוחר להוכיח זאת, ועל כרחו יצטרך לשלם את הכסף עם ה'ריבית' שסיכמו מראש, כיון שכל עוד לא הוכיח את דבריו, אנו נוקטים שהכסף הרויח.

והנה היתר עיסקא נועד בעיקרו, משום שהיו אנשים סוחרים שהיו צריכים כסף בכדי לקנות סחורות וכדו', והיו צריכים ללוות כסף מאחרים לצורך כך³, והמלווים רצו לקחת ריבית על ההלוואה, והרי התורה אסרה להלוות בריבית.

ואמנם באופן שעושים 'עיסקא', פי' שמגדירים שהכסף [ועכ"פ חלקו] אינו ניתן לסוחר בתורת הלואה, אלא הוא נשאר שייך לנותן הכסף והוא רק פקדון ביד הסוחר ש'מתעסק' בכספו של הנותן, בכה"ג אם מחזיר לו יותר כסף אין איסור, שהכסף שלו הרויח.

היתר עיסקא

אלא שהמלווים חששו שאם יגדירו את נתינת הכסף כפקדון בעלמא, א"כ באופן שהכסף לא יניב רווחים או יפסיד, יאמר הסוחר 'כספך הפסיד' ולא יחזיר את הכסף.

היתר עיסקא בבנקים

פלשתינה", והוא היה הבנק הראשון באר"י⁷, ואז עשו תעמולה בכל העולם, שכל היהודים יקנו מניות של הבנק בכדי ליישב את הארץ.

הבנק הראשון באר"י

לפני כמאה שנה כשבאו הציונים בתפיסת עולמם ליישב את הארץ, אחד המפעלים הראשונים שהקימו היה בנק "אנגלו"

³ ולא דיברו על אדם שצריך כסף לצורך כיסוי חובות וכדו' בלא מטרת עסק כלשהו, ולצורך כך לוקח הלואה (קרדיט) מחברת אשראי וכדו', שבכה"ג יש לדון אם מועיל לעשות היתר עיסקא. שלא חידשו 'להפוך' הלואה לעיסקא, אלא דיברו על אדם שלא אכפת לו לתת את כספו בתורת פקדון, רק שחשש שלא יקבל את כספו בחזרה, ולזה תיקנו לו 'מנגנון ביטוח'.

⁴ ר' יוסף דינקליס פקפק על כמה מנהגים שנהגו בזמנו, וא' מהם הוא היתר עיסקא, והחזו"א כתב לו מכתב (מובא בדרך אמונה ח"ג מכתב י"ב) ליישב ולחזק המנהגים, ובתוך הדברים שם כ' "אבל מה שמצאו חכמים לטוב, הננו צריכים להיות בטוחים שמביא טובה בעולם".

⁵ טרום עידן הבנקים, שבזמנו היה בנקים רק באיטליה.

⁶ ע"ש האנגלים ששלטו אז בארץ.

⁷ ואח"כ התרחב והתפתח, והוא 'בנק ישראל' של היום.

ואע"פ שהבנק עלול להשתמש בכל הכסף שמפקידים אצלו, ויתכן שגם בחלק שמוגדר רק פקדון בידו? לזה מתנים שאם הבנק ישתמש בחלק של הפקדון, הוא יתן למפקיד כסף אחר במקום אותו כסף.

סכום התפשרות

לאור ההסכם, מפקיד הכסף שותף בכל עסקי הבנק, שהרי חלק מהכסף בבנק שייך לו, וע"כ אם לדוג' בתחילת היום היה לבנק 10 מיליארד ₪, ובסוף היום נוסף לבנק מיליון ₪, הרי הכסף של המפקיד הרויח, וע"ז הוא מקבל 'ריבית' מהבנק.

ומכיון שלפעמים הבנק מרויח כסף, ולפעמים הוא מפסיד, לכן מסכמים מראש שכל עוד הבנק משלם את סכום ההתפשרות הקבוע [הריבית], אזי יש הסכמה בין הצדדים, ואין ללקוח עוד פתחון פה על הבנק.

ומנגד יצאו הרבנים בעיתון 'הפלס' שיצא בפולטובה תחת הכותרת "תקלה לרבים מרבים", ותקפו את הרעיון הזה ואת רבני הציונות הדתית שהסכימו לו, שהדבר מהווה מכשול חמור, משום שהבנק מלווה בריבית, ונמצא שכל מי שקונה מניות של הבנק הרי הוא מלווה בריבית.

ואז קם הרב שמואל יעקב רבינוביץ מהציונות הדתית [מילא את מקומו של הרב מוהליבר], ותיקן נוסח של היתר עיסקא לבנק [מובא בספרו 'אורח ישראל'], והוא הנוסח המקורי שעליו בנוי הנוסח בזמננו.⁸

היתר עיסקא בבנק

בשעה שחותמים עם הבנק על היתר עיסקא, משנים את ההגדרה ההלכתית – הקניינית בבנק, שלא כל הכסף ניתן בהלוואה, אלא חצי בהלוואה וחצי נשאר שייך למפקיד הכסף והוא רק פקדון ביד הבנק.⁹

ההוספות על הנוסח המקורי

שצריך להוסיף לנוסח ההיתר עיסקא עוד שני סעיפים¹⁰ שמגבילים יותר את

בשנת תשנ"ה בעקבות 'פרשיית עמנואל'¹⁰, התאספו הרבנים והחליטו

⁸ יש משמעות לדבר ביחס **לתוקפו** של ההיתר עיסקא, שכיון שכבר מתחילת ייסוד הבנק תיקנוהו, יש לו יותר תוקף.

⁹ יש פוסקים שסוברים שאם לא מבינים את משמעות ההיתר עיסקא, אין לה תוקף, ולכן חשוב להבין את העיקרון, והעיקרון פשוט, כנ"ל.

¹⁰ שהיו אנשים שלקחו משכנתא מהבנק לצורך קניית דירות בפרויקט בעמנואל, ולאחר שהפרויקט כשל ופשט את הרגל, באו האנשים לבנק ואמרו שמכיון שחתמו על היתר עיסקא, ממילא מחצית מהכסף שניתן להם מהבנק היה פקדון בידם, וכיון שהכסף לא הרויח אלא הפסיד, ממילא הם אינם חייבים לשלם לבנק רק מחצית מהקרן!

והתעוררה סערה גדולה, ולבסוף היה שבית המשפט פסק שהיתר עיסקא הוא ענין דתי ואינו קביל בחוק, ובעקבות כך נוצרה בעיה שלא יוכלו יותר להשתמש בשירותי הבנק.

¹¹ וכפי שהמליץ הג"ר יעקב בלוי מהעדה"ח [שהיה בתחילה פקיד בנק] שחזה מראש שצריך להגביל יותר את ההיתר עיסקא בכדי שלא יוצרו בעיות, ובזמנו לא קיבלו את עמדתו, ואחר שנוצרה הבעיה – הסכימו לדבריו.

האפשרות של הלקוחות לפטור את עצמם, ואחר הוספת הסעיפים הסכימו הבנקים לקבל את ההיתר עיסקא כחוק קביל¹².

ואלו ההוספות:

[א] (הוספת החכמ"א) שאם מקבל המעות לא יודיע כל **ערב ר"ח** שהמעות לא הרויחו,

הר"ז כהודאת בע"ד שהם כן הרויחו, ולא יועיל לו אח"כ שום שבועה או עדים.

[ב] שנותן המעות נעשה שותף **בכל העסקים** של מקבל המעות, ואם יבוא מקבל המעות ויוכיח שהכסף שקיבל לא הרויח, הוא יצטרך להוכיח בעדים כשרים ונאמנים שאין לו עוד עסקים אחרים.

החששות בהיתר עיסקא

שאלת הנוסח

והנה בכל היתר עיסקא ישנם ג' דברים שצריך לבדוק:

[א] תוקפו - האם התכוונו למה שסיכמו.

[ב] תוכנו - האם יש כאן עיסקא כשרה.

[ג] נוסחו - **האם הנוסח לא מגביל מידי את מקבל המעות.**

שבגמ' בב"מ (ע.) איתא שעיסקא שהיא 'קרוב לשכר ורחוק להפסד - רשע', והיינו שהאפשרות שנותן המעות יפסיד - רחוקה, הרי הוא רשע, ואף דמדאו' העיסקא חלה כדין, מדרבנן אסור לעשות זאת, וכן נפסק בשו"ע בסי' קע"ז ס"ב.

רחוק להפסד

והנה לשון הגמ' הוא "רחוק להפסד", ולא נאמר שאין אפשרות הפסד, וע"כ שגם במקום שיש אפשרות הפסד אבל היא מאד רחוקה, אסור לעשות זאת.

וכאן יש לדון עד איזה דרגה אפשר לבטח את העיסקא, ומאיזה שלב זה כבר בכלל רחוק להפסד, וזוהי שאלת הנוסח - פי' כמה הנוסח מגביל את מקבל המעות להפטר, ובכך מבטח את הנותן מהפסד, שלאור ההוספות בנוסח ע"פ החכמ"א [כנ"ל] יוצא שכמעט אין אפשרות שהמקבל יוכל להפטר, ונמצא הנותן רחוק מהפסד.

¹² אמנם כ"ז רק בהיתר עיסקא פרטי, אבל בהיתר עיסקא כללי הם מזלזלים. והיום יש אפשרות לכל אחד לחתום היתר עיסקא **פרטי** עם הרבה בנקים וחברות דרך מכון 'היתר עיסקא למהדרין' שע"י ועד ההלכה גלאט הון' בעמדות 'נדרים פלוס' ו'קהילות', ויתבאר אי"ה בשיעור הבא.